

(4 години)

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

План

1. Проблеми становлення й розвитку новітньої літератури. Роль літературних організацій.
2. Літературна дискусія 1925-1928 років.
3. Періодизація новітньої української літератури.
4. Напрями і течії.

Література

Основна:

1. Біла А. Дискурс футуризму // Біла А. Український літературний авангард: Пошуки, стильові напрямки. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 130-162.
2. Біла А. Національні та стильові версії авангардизму // Біла А. Український літературний авангард: Пошуки, стильові напрямки. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 40-54.
3. Гундорова Т. Соцреалізм: між модерном і авангардом // Слово і час. – 2008. – № 4. – С. 14-21.
4. Дзюба І. Літературно-мистецьке життя // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х книгах. – Кн. 1: Перша половина ХХ століття / Дончик В. – К.: Либідь, 1998. – С. 14-46.
5. Єфремов С. За п'ять літ (1919-1923) // Єфремов С. Історія українського письменства. – К.: Феміна, 1995. – С. 608-681.
6. Ільницький О. Анатомія літературного скандалу // Ільницький О. Український футуризм (1914-1930). – Львів: Літопис, 2003. – С. 25-53.
7. Ковалів Ю., Дзюба І. Художній процес // Історія української літератури ХХ століття: У 2-х книгах. – Кн. 1: Перша половина ХХ століття / Дончик В. – К.: Либідь, 1998. – С. 46-62.
8. Корнієнко А. Проблеми періодизації української літератури I половини ХХ століття (За естетичними критеріями) // Дзвін. – 1998. – № 6. – С. 127-136.
9. Лощинська Н. Літературні дискусії 20-30-х років: від полемічних заперечень до політичних доносів // Дивослово. – 2001. – № 1. – С. 13-16.
10. Луцький Ю. Останні вільні дебати: Літературна дискусія – 1925-1928 рр. // Українська мова та література. – 2002. – Ч. 34 (290). – С. 5-9.
11. Пахаренко В. Червоний терор у культурі: як це починалося // Українська мова та література. – 1998. – Ч. 2 (66). – С. 1-3.
12. Посланська В. Літературна дискусія 20-х років на Україні та участь у ній В.Підмогильного // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2009. – № 28 (212). – С. 31-33.

Додаткова:

1. Ковалів Ю. Так, "Камо грядеши..." // 20-ті роки: Літературні дискусії, полеміки. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – С. 19-68.
2. Савчук Н. Українська література Розстріляного Відродження в контексті політики, науки й мистецтва // Українська мова та література. – 2008. – № 33-34. – С. 3-12.

Період становлення, творення новітньої української літератури ХХ століття був досить складний. Залучивши на свій бік частину творчої інтелігенції, більшовики одразу ж почали їй нав'язувати свій погляд на літературу. Після встановлення режиму на початку століття, партія почала розробляти цілу систему заходів. Насамперед комуністи ввели жорстоку монополію на зміст, думку. Право на повноцінне життя одержували твори лише пробільшовицького спрямування. Сьогодні важко уявити собі амплітуду емоцій, якими супроводжувалося літературне життя на Україні. Партія зробила митців учасниками своєї гри, правила якої сама нав'язувала й довільно змінювала.

Літературне життя відзначалося спонтанністю, строкатістю й часом галасливою змагальністю різних груп. Помітна роль належала старій революційній інтелігенції радикального, більшовицького гатунку, яка цілком себе ототожнювала із соціалізмом (М.Ірчан, В.Еллан-Блакитний, П.Панч, П.Капельгородський, В.Коряк та інші). Серед молодшого ж покоління, одна частина, зберігаючи певну внутрішню незалежність, обстоювала як можна було гідність української літератури й збагачувала важливими естетичними ініціативами (наприклад, неокласики, В.Підмогильний, М.Хвильовий, Г.Косинка, М.Куліш, Є.Плужник, Б.Антоненко-Давидович, які орієнтувалися на засвоєння античної і європейської культур); інша ж – шукаючи активної громадянської позиції, з більшим або меншим драматизмом проходила дистанцію „радянзації”, проте, не зраджуючи ідеалу творення повноцінної національної літератури (П.Тичина, В.Сосюра, М.Рильський, М.Бажан, Ю.Яновський, І.Кочерга та інші).

За переконаннями С.Єфремова „ще ніколи, мабуть, не було такого розмежування фізичного й ідейного в письменстві, як за наших часів. Люди розтеклися по світах, розпорошилися „по всіх Українах”. Одні з них цілком замовкли, інші пробують пристосуватися до нового ґрунту й силкуючись таки подавати голос, хоча це надзвичайно важко й не завжди навіть можливо”.

У жоден період історії розвитку мистецтва слова літературний процес не був таким складним і динамічним, як у 20-х рр. Характерною ознакою його була поява різноманітних літературних груп й організацій, які так чи інакше виражали свою добу. Митці об'єднувалися не тільки спільним настроєм, світовідчуттям, а й за естетичними принципами та певною політичною платформою. Мінливість, несталість напрямів, настроїв, угруповань, С.Єфремов називав „текучістю”. Так, виникають різні видання, часописи: „Літературно-науковий вісник” (1917-1920), „Літературно-критичний альманах” (1 номер – 1918), „Шлях” (1917-1919), „Книгар” (1917-1919), „Мистецтво” (1919-1920) та інші, які об'єднували навколо себе найкращі літературні й мистецькі сили.

У роки революції письменники групувалися переважно навколо своїх недовготривалих часописів і альманахів. Згодом почали виникати більш сталі організації і осередки.

Із символістів визріває український футуризм, який організовується в такі осередки як „Фламінго”, „Ударну групу поетів-футуристів” „Комкос (Комуністичний космос), „Аспанфут” (Асоціація панфутуристів) та інші. Вони войовничо нападали на традиційні мистецькі форми, пропагували

експериментаторство, а ж до деструкції (О.Слісаренко, Я.Савченко, В.Ярошенко, М.Терещенко).

У роки революції навколо М.Зерова організовується група поетів і літературознавців, які орієнтувалися на класичні здобутки світової літератури (М.Рильський, П.Филипович, М.Драй-Хмара, Ю.Клен). Їх опоненти згодом назвуть цю групу **неокласиками**. Їх об'єднувала система світосприймання, позначена рисами „аристократизму духу” та творчого інтелекту, тяжіння до гармонії між раціональною сферою й почуттями, до високої культури мислення та поетичного мовлення. Саме це угруповання не дбало про організаційне оформлення й не виступало з маніфестами, проте їхня присутність у літературному житті була досить вагомою. Масовими літературними організаціями стали: «Плуг» і «Гарт».

Як альтернатива масовим і надто підпорядкованим офіціозу організаціям у Харкові 1926 року була утворена видатна літературна організація на чолі з М.Хвильовим та М.Яловим **ВАПЛІТЕ (Вільна Академія Пролетарської Літератури)**. Виникла внаслідок розпаду „Гарту” й вбачала головне своє завдання у вдосконаленні художньої майстерності письменників. «Вапліте» організувалась як академія, тобто така назва, на думку її організаторів, зобов'язувала академічно, себто серйозно й відповідально ставитись до творення нового мистецтва. Вони закликали митців глибоко освоювати класичну спадщину, а тому дотримувались непримиренної позиції щодо неучтва, халтури, графоманства, що заповнили пролетарську літературу. З огляду на це умови вступу до «Вапліте» були важкими, особливо враховувалася письменницька кваліфікація. До організації входили: М.Куліш, А.Любченко, М.Бажан, М.Йогансен, П.Тичина, В.Сосюра, Ю.Смолич, Ю.Яновський. Виходив літературно-художній двомісячник письменницької організації і альманах. У 1928 році 6-й номер було конфісковано, де друкували другу частину „Вальдшнепів”, а сам журнал заборонено. Внаслідок ідеологічних переслідувань 28 січня 1928 року ВАПЛІТЕ оголосило про саморозпуск.

У січні 1927 року в Харкові відбувається Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників на якому партія швидко сфабрикувала самоліквідацію всіх груп і створила унітарну спілку **ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників)**, яка займалася не творчістю, а адміністративно-партійною роботою. Проіснувала до 1932 року і згодом склала ядро майбутньої **Спілки радянських письменників України (СРПУ)**, яка визначала про що писати і як писати. Спілка стала засобом партійного контролю не лише творчості, а й побуту, самого фізичного існування письменника. Вони одержували конкретні завдання, виконували й перевиконували план, брали соцзобов'язання й звітували за них, і залежно від виконаної праці одержували платню.

Літературна дискусія 1925-1928 років проходила в **три етапи**. У газеті „Культура і побут”, редактором якої був В.Еллан-Блакитний, 30-го квітня 1925 року було надруковано одразу дві статті: 1) *Г.Яковенка „Про критиків і критику в літературі та М.Хвильового* 2) *„Про сатану в бочці”, або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян*”. Це і був початок літературної дискусії, можливо, свідомо започаткований Г.Елланом-Блакитним. Дискусія сконцентрувала в собі енергію полемічних збурень на терені мистецтва й життя, порушивши найсуттєвіше

питання: „Бути чи не бути українській літературі зокрема, і культурі загалом як повноцінному суверенному явищу в контексті світового духовного розвитку?“.

1-й етап – М.Хвильовий створює цілий ряд памфлетів, які до кінця 1925 року вийшли окремою книгою під назвою „Камо грядеши...“ («Куди йдемо»). Згодом, 1926 року були видрукувані наступні серії памфлетів під назвою „Думки проти течії“, «Апологети писаризму» «Україна чи Малоросія» в яких він продовжує критикувати примітивізм у мистецтві, а також розвиває тезу Європи – як психологічного типу активної, вольової людини. Основні позиції памфлетів:

- „олімпійство” проти „масовізму”;
- мистецтво як засіб пізнання життя, а не будівництва життя;
- звертає увагу на поняття „романтика вітаїзму” (vita – життя).

кинуто гасло «азіатського ренесансу», «гасло Європи», «геть від Москви».

2-й етап. Дискусія вийшла за межі літературної сфери, захопила інші важливі ланки національного та соціального життя на Україні. Відбувалася українізація, як одна із форм коренізації в СРСР. Фатальну роль у перепаді дискусії, в долі її учасників та всієї української культури відіграв лист Й.Сталіна 26 квітня 1926 року «До тов. Кагановича та членів ЦК КП (б) У», який звертається до Л.Кагановича придивитися до антиросійської пропаганди, яку проводить товариш М.Хвильовий. 13 травня 1933 року М.Хвильовий покінчує життя самогубством.

Відбувається підміна літературних гасел політичними. **3-й етап** – це втручання партійних органів і функціонерів, фізичне знищення української інтелігенції (1934-1937). За духовним розп'яттям прийшло фізичне. Це було страхітливе, доти не чуване за масовістю й жорстокістю фізичне вигублення митців, діячів культури. За підрахунками Яра Славутича, лише одних письменників було репресовано понад 500, із них 130 розстріляно чи закатовано, 11 вчинили самогубство, не витримавши знущань, 119 заслано в концтабори, де переважна більшість канула в безвість. Реєстр цей ще далеко не остаточний. Із кожним роком дослідники відкривають все нові й нові імена репресованих.

Тому українське відродження, або ренесанс (від лат. *знову народжуватися*) 20-х років називають «розстріляним відродженням» (термін введений Ю.Лавріненком).

Періодизація новітньої української літератури. А.Корнієнко виділяє такі основні періоди розвитку української літератури ХХ століття:

– 1901-1922 – від появи маніфести М.Вороного до початку українізації в радянській Україні;

– 1922-1929/33, коли „літературний процес виглядає як одна дорога з двома коліями”, тобто розвивається паралельно в Східній і Західній Україні;

– 1929/33-1950 роки, коли літературний процес на Східній Україні після погрому 30-х років не виявляє продуктивності й видатних досягнень і перебазується в Західну Україну та в європейську еміграцію;

– 1951-1990 роки – завершення „європейського розділу” української літератури як динамічного процесу і перенесення його на американський континент, у чужоземне середовище;

– від початку 90х років дослідниця бачить в українській літературі ознаки постколоніального типу культури, в якій риси колоніальної психології поєднані з

рисами модернізму (приклад – проза Юрія Андруховича). Злиття в кінці 80- на початку 90- років різних літературних поколінь створює ситуацію, перспективи і наслідки якої сьогодні важко передбачити.

Автори підручника „Історія української літератури ХХ століття / В.Дончика пропонують лише два періоди:

- перша половина ХХ століття (від початку до 40-х років);
- друга половина ХХ століття: 40-ві роки, початок 50-х, роки війни, національно-визвольний рух у Західній Україні – середина віку, це якраз перелом, відповідальний час у житті України. Ці роки й виступають межею, завершенням одного й початком другого етапу в літературному процесі (шістдесятники, постшістдесятники, химерна проза, історична проза і постмодернізм 90-х років).

Напрями і течії.

– **авангардизм** (від фр. – *передовий загін*). зародився в роки I світової війни і в різних формах продовжує існувати досі..

Основним естетичним принципом авангардизму стала відмова від т.зв. традиційного мистецтва, що розвивалося з доби Відродження до кінця ХІХ століття, в якому домінували засади наслідування природи, відображення дійсності й більш-менш виражена моральна ідея. Це мистецтво протесту й руйнування. Авангардисти протестують проти міщанського, інертного існування суспільності. Йому притаманне прагнення до радикального оновлення змістових та формальних принципів творчості, і як наслідок відмова від канонів мистецтва. Авангардисти вдаються до

- епатажних (скандальна витівка) вихваток (у житті й у творчості);
- до їдкого пародіювання, що для благопристойного люду видається найбільш священним і недоторканим;
- Їхнє бачення й відтворення життя неодмінно гротескове, цинічно-саркастичне;
- авангард вельми успішно виконує функцію оздоровлення (санації) суспільного життя і мистецького смаку. Вони помічають прихований у житті абсурд, витягують його на світло, комізують.

Авангардизм проявився у певні періоди творчості М.Семенка, Г.Шкурупія, В.Поліщука. У 20-х роках існувала в Харкові літературно-мистецька організація „Авангард”, очолювана В.Поліщуком.

Найяскравіший прояв авангардистської тенденції в модернізмі – це **футуризм** (від лат. *майбутнє*). Футуризм вважається авангардистською течією 20-х років ХХ століття. Ця течія в мистецтві зародилася в першому десятилітті в Італії. Футуристи фетишизували форму твору, оскільки для них набагато важливіше як зроблено твір, ніж те, що в ньому стверджується. Внаслідок цього тьмяніло зображення дійсності, її оцінка. Футуристи інтенсивно розробляли тему індустріального пейзажу та урбаністичні мотиви, тому відбили у творах небачений розмах технічного прогресу, склали гімни моторові, ракеті, автомобілеві, а заодно й кулеметові й авіаційній бомбі, адже вони так само творіння техніки.

В Україні футуризм зародився з іменем М.Семенка, про що засвідчили його перші збірки «Prelude», «Дерзання», «Кверофутуризм» (від лат. *quero* – шукати), що з’явилися в Києві 1913-1914 рр. Але першу українську футуристичну організацію

«Фламінго» він утворив у 1919 р., до якої увійшли О.Слісаренко, Г.Шкурूपій, В.Ярошенко, художник А.Петрицький та ін. Вони пропагують модернізм у мистецтві, протиставляючи його народницькій літературі, видають «Універсальний журнал», «Мистецтво» (редактор М.Семенко). Найхарактерніші риси футуризму:

- агресивний урбанізм (від лат. *міський*) – культ великого промислового міста, його атмосфери, штибу життя. Звідси ототожнення техніки, естетизація машин, індустріального виробництва, зневага до природи, села, як антитези;
- дегуманізація – перенесення уваги з людини на механізми, індустріальне середовище міста. Цілісний людський образ зникає в перебігу всезагального розпорошення усього і вся, всезагальна технізація. Цілісний образ зникає в новій цивілізації: „Теплота шматка заліза чи дерева відтепер більше хвилюють нас, ніж усмішка чи сльози жінки” – цитата італійського поета Марінетті, який дав старт футуризмові в 1909 році. Тобто, футуристи заперечували людину, її внутрішній світ.

Соцреалізм (20-80-ті роки) – течія модернізму, нав’язана більшовицькими ідеологами, яка передбачала бути пролетарською, масовою, простою, загальнодоступною, зосереджуватися на зображенні процесу механізованої праці, бути інтернаціональною течією, т.б. „проросійсько-антиукраїнською” за В.Пахаренком. З одного боку соцреалізм ніби успадкував риси реалізму, а з іншого він є видом романтики.

Характерними рисами є: тоталітарність, масовізм, пропагандивна спрямованість, схематизм світосприймання, техноцентризм, поетика агітки, символобачення.

На початку 30-х років партія витіснила решту мистецьких течій і на довгих 50 років нав’язала українським митцям єдиноможливий стиль.